

Приводится качественная и количественная характеристика палеоостеологического материала, датированного позднплейстоценовым и раннеголоценовым возрастом, из фондов Государственного историко-культурного заповедника в г. Путивле. Подчеркивается значимость и перспективность дальнейшего поиска и изучения ископаемых остатков различного возраста на региональном уровне.

Ключевые слова: ископаемые остатки, фонды краеведческих музеев, антропогенная териофауна, *Mammuthus primigenius*, *Coelodonta antiquitatis*, *Cervus elaphus*, Путивльский район.

Kovalchuk O.M., Kozlov O.M. To the question of presence of the fossil rests of the Quaternary theriofauna in the funds of the State historical-cultural reserve in Putivl

The problem of safety of the fossil rests of animals in the regional museums of the Sumy area was examined in the article. Qualitative and quantitative description of palaeosteological material, dated by Late Pleistocenian and Early Holocenian age, from the funds of State historical-cultural reserve in Putyvl was brought. Meaningfulness and perspectivity of further search and study of fossil rests, which have different geological age, were underlined at the regional level.

Key words: fossil rests, funds of regional museums, Quaternary theriofauna, *Mammuthus primigenius*, *Coelodonta antiquitatis*, *Cervus elaphus*, Putyvl district.

24.03.2011 р.

УДК 903.04(477)069.444

Н.В. Яцик

**ЗОЛОТОТКАНА ТАСЬМА XI-XIII СТ.
В ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ АРХЕОЛОГІЇ
НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ГЛУХІВ»**

Стаття присвячена дослідженню і проведенню реставраційно-консерваційних робіт фрагментів золототканої тасьми XI-XIII ст. із фондів Національного заповідника «Глухів».

Ключові слова: фрагменти одягу, археологічний текстиль, шовкова тканина.

Релігійні і політичні зв'язки Київської Русі і Візантії в X-XIII ст. впливали на становлення якісно нового рівня економічного і культурного розвитку суспільства, пожвавлення міжнародних торговельних відносин з країнами Сходу та Середземномор'я.

Одним із показників сили і багатства Київської Русі у сфері матеріальної культури було вбрання, яке уособлювало високий економічний і культурний потенціал суспільства. Сформоване на глибоко генетичних традиційних основах, воно збагатилося елементами візантійської культури, утворивши власну естетичну формулу.

В епоху раннього середньовіччя шовковий текстиль був одним із найважливіших об'єктів міжнародної торгівлі. Їм визначалась вартість деяких

товарів, наприклад рабів. Згідно договору Ігоря з Візантією 945 р., раб оцінювався в два шматки шовку, з яких можна було пошити дві довгополих сукні. Шовком сплачувалися інколи державні борги, нагороджували, дарували царям і послам, сплачували заробіток найманцям [7, 57].

У зовнішньоекономічних зв'язках древньої Русі шовк, як відомо, відігравав значну роль. Про рівень якості шовкового імпорту говорять знахідки шовкових виробів, виявлених на території російських князівств більш ніж в 200 місцях. Вони згруповані, в основному, по басейнам Волги та Дніпра, тобто по місцям тих важливих шляхів, які з'єднували Східну Європу з країнами Сходу та Середземномор'я.

Дослідження пам'яток матеріальної культури Київської Русі, зокрема виробів із шовкових тканин, є однією з актуальних проблем, над якими працюють фахівці з історії текстилю. У своїх роботах вони всебічно вивчають технологію ткацтва, що, зрештою, наближає істориків до з'ясування загальної картини формування й розвитку економічних і культурних відносин країн Східної Європи X-XIII ст. У цьому контексті слід згадати праці М.В. Фехнера [7], Л. Клочко [3], Н.Ю. Бредіса [1]. Проте у результаті роботи археологів щорічно з'являються нові знахідки, у тому числі і тканин, які потребують поглибленого вивчення та знаходження їх місця в системі класифікації текстилю.

Для вивчення міжнародних економічних відносин домонгольського періоду важливим є питання місцезнаходження виробничих центрів, звідки шовкова продукція надходила у Східну Європу, що дозволить з'ясувати, з якими із східних країн Середземномор'я Русь підтримувала торговельні зв'язки.

М. Фехнер, виходячи із даних структурного аналізу фрагментів археологічного текстилю (характер сировини, якість пряжі, будова тканини і орнаментация), розділяє їх на чотири групи по основним центрам їх виробництва, до яких належать Візантія, Середня Азія, Іран та Іспанія. Незважаючи на те, що техніка виготовлення шовкових тканин деяких регіонів швидко набувала спільних рис завдяки пожвавленню культурних та економічних зв'язків, шовкоткацькі майстерні різних країн все ж таки зберігали свої місцеві традиційні елементи. Так, у Візантії ткалі виробляли тканини в техніці пітканої саржі, це означає, що на лицевій стороні переважали перекриття ниток піткання і щільність тканини утворювалась за рахунок цих ниток: на одиницю виміру, тобто на 1 см² ниток піткання припадало в півтора-два рази більше ниток основи. Характерною особливістю візантійських тканин було ще і застосування для основи тонкої, сильно скрученої пряжі, а для піткання – більш товстої, без круту. Між тим на Сході ткалі використовували і не скручене, і прядиво ледь помітного круту.



Бронзові підвіски та фрагменти золототканої тасьми з поховання по вул. К.Цеткін у Глухові

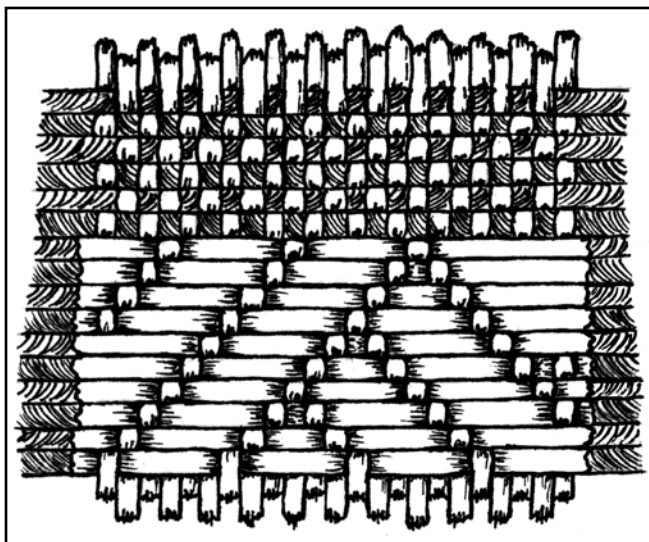
Середньоазіатські майстри використовували відносно товсту не скручену пряжу майже однакової якості для основи і для піткання, а в шовкоткацьких майстернях Ірану тканини вироблялись із тонких слабо скручених ниток. Важливою ж особливістю далеосхідних тканин було те, що вони виконувались в техніці основної саржі, тобто на лицевій стороні переважали перекриття ниток основи і на 1 см² припадало в два рази більше основних ниток, ніж ниток піткання [7, 60-61].

Більш детально зупинимося на золототканих стрічках, які побутували в широкому асортименті у населення Давньої Русі упродовж XI-XIII ст. Особливе місце в оздобленні вбрання того часу посідали шовкові і золототкані стрічки-тасьми, які завозили у великій кількості з Візантії та Іспанії, щоб задовольнили потреби широких верств населення. Залежно від ширини тасьми, нею оздоблювали різні частини вбрання. Широкою обшивали погруддя, верхню частину рукавів та поділ сорочок і тунік. Тонку тасьму використовували для облямівки плащів, вінців, стоячих комірів та манжетів, а також у різноманітних комбінаціях декорування всього вбрання. Візантійська тасьма була цупкою, блискучою, мала зигзагоподібний плетений, рідше фігурний, орнамент із зображенням образів святих. Іспанські декоративні стрічки вирізняються пластичністю і декором, в якому переважають геометричні орнаменти [2, 527].

Наше дослідження базується на рідкісній знахідці, виявленій завідувачем науково-дослідного відділу Національного заповідника «Глухів» Ю.А. Коваленком. Під час проведення земляних робіт, пов'язаних із забудовою міста, у дворі приватної садиби по вулиці К. Цеткін, 1 у 2005 р. дослідники натрапили на залишки декількох зруйнованих поховань. При детальному огляді у одному з поховань був знайдений скарб бронзових підвісок. Тут же, у західній частині поховання, де, вірогідно, повинна знаходитись голова, були виявлені три фрагменти тасьми (рис.1). При двадцятикратному збільшенні знахідки стало очевидно, що два фрагмента мають однакову фактуру, а тканина третього – зовсім іншу [4, 51-53].

Консерваційно-реставраційні заходи по збереженню пам'ятки були виконані автором статті під керівництвом реставратора творів з тканин вищої категорії І.О. Чернокапської у 2009 р. Складність реставрації археологічних тканин полягає, перш за все, у незадовільній збереженості органічних матеріалів у ґрунті.

Консерваційні роботи розпочалися з ретельного обстеження стану лицевої і виворітної сторін тасьми, після чого була проведена фотофіксація пам'ятки. Фрагменти золототканої тасьми надійшли на реставрацію у незадовільному стані, оскільки були просочені клеєм ПВА (клей ПВА нерозчинний, тому дуже важко видаляється з



Система переплетення ниток
основи й підткання золототканої тасьми

тканини). Під час візуального дослідження було зафіксовано загальне забруднення рештками ґрунту та продуктами корозії, а також повну втрату фізико-хімічних властивостей волокон (еластичності, міцності, гігроскопічності), пересихання, ламкість. Наступне дослідження, проведене за допомогою методу світлової мікроскопії, показало, що нитки основи та підткання шовкові, мають s-скрут, виткані двома основами з тонкої скрученої пряжі й двома підтканнями слабо скрученої товстої пряжі (рис. 2). Одна нитка підткання – прядене золото s-скруту. Основа золотий нитки – шовк слабенького z-скруту. Аналіз фрагментів золототканої тасьми дає підставу стверджувати про їх візантійське походження.

Після обстеження археологічної тканини і проведення відповідних консультацій була розроблена індивідуальна методика здійснення реставраційно-консерваційних заходів. Для відновлення фізико-хімічних властивостей волокон проведена їх пластифікація водно-спиртовим розчином гліцерину (гліцерин:спирт:вода – 1:3:6), що дозволило повернути тканині еластичність, гігроскопічність та частково розчинити на поверхні клей ПВА [6]. Наступним етапом робіт стало очищення від розчиненого клею, яке виконувалось механічним способом у зволоженому стані голкою та щетинним пензлем, напрямком руху яких співпадав із напрямком волокон фрагментів тасьми.

Поєднання металу з текстильним волокном у візантійській тасьмі та неможливість їх роз'єднати робить реставраційні роботи надзвичайно трудомісткими. У нашому випадку їх черговий етап полягав у проведенні водної очистки в 5-10% розчині трилону-Б з наступним ретельним промиванням дистильованою водою [5]. Після просихання фрагменти тасьми були оброблені закріплювачем-апретом, до складу якого входить желатин, гліцерин, етиловий спирт, антисептик і дистильована вода.

По проведенню вищезазначених консерваційних заходів фрагменти тасьми були здубльовані на нову основу борошняним клеєм (3%), який одночасно просочує волокна, поліпшуючи і відновлюючи їх властивості, зміцнює, приклеює тканину до дублюючої основи, утворює захисне покриття для всієї поверхні, й водночас не ізолює тканину повністю, а дає можливість «дихати» волокнам.

Наразі фрагменти золототканої тасьми експонуються у музеї археології серед експонатів зали середньовічної доби.

Насамкінець зазначимо, що шовкові тканини і декоративні тасьми належать до числа масових знахідок на території руських князівств і представляють виключне значення (як археологічного) джерела для вивчення економічних зв'язків стародавньої Русі. Більше 70% імпортованого шовку відноситься до продукції шовкоткацьких майстерень Візантії. Багаточисленні знахідки шовку в пересічних сільських і міських похованнях дають підставу не погодитися з домінуючим в літературі твердженням, що вироби із шовку мали на Русі вузький ринок збуту серед верхівки феодального суспільства [7]. Важливе значення шовкового текстилю полягає ще і в тому, що їх деякі види (в тому числі і декоративна тасьма) можуть бути використані для датування інших категорій археологічного матеріалу.

Посилання

1. Бредис Н.Ю. Технологические исследования археологического текстиля X-XIII вв. из коллекции Десятинной церкви / Н.Ю. Бредис // Сборник статей. – М.: Издание объединения Мангуп АРС, 1998.
2. Васіна З.О. Український літопис вбрання / Зінаїда Васіна. Т. I. – К.: Мистецтво. 2003. 448 с.: іл.
3. Ключко Л., Строкова Л. Тканини в Київській Русі / Л. Ключко, Л. Строкова // Пам'ятки України: Історія та культура. – 2006. – № 3. – С. 12-17.
4. Коваленко Ю.А. Вещи из погребения XI-XII веков в летописном городе Глухове / Ю.А. Коваленко // Ювелирное искусство и материальная культура: Тезисы докладов участников семнадцатого colloquium (14-18 апреля 2009). – СПб., 2009. – С. 51-54.
5. Мінжуліна Т.В. Дослідження й реставрація музейного текстилю / Т.В. Мінжуліна – К.: Українське агентство інформації та друку «Рада», 2004. – 176 с.
6. Семенович Н.Н. Реставрация музейных тканей. Теория и технология / Н.Н. Семенович – Л.: Изд. Государственного Эрмитажа, 1961. – 148 с.
7. Фехнер М.В. Шелковые ткани в средневековой Восточной Европе. АН СССР. // Советская археология. – 1982. – № 2. – С. 57-70.

Ящик Н.В. Золототканая тесьма XI-XIII вв. в экспозиции музея археологии Национального заповедника «Глухов»

Статья посвящена исследованию и проведению реставрационно-консервационных работ фрагментов золототканой тесьмы XI-XIII в. из фондов Национального заповедника «Глухов».

Ключевые слова: фрагменты одежды, археологический текстиль, шёлковая ткань.

Yaschik N.V. Golden woven braid of the XI-XIII century in exposition of archeological museum of National Reserve «Hlukhiv»

The article is devoted to researching and restoration of golden woven braid fragments of the XI-XIII century.

Key words: *clothe fragments, archaeological textiles, silk material.*

29.03.2011 р.

УДК 621.223.5: 94(477.4) «18»

О.М. Жам

МЛИНИ СІВЕРЩИНИ У МУЗЕЇ НАРОДНОЇ АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»

У статті аналізуються особливості млинів Сіверщини із колекції Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Ключові слова: *водяний млин, вітряний млин, музей, колекція, пам'ятка архітектури.*

Культурні та технолого-економічні інновації, досвід пошуку нових технологій, пов'язаний із екологічною проблематикою, спонукає до всебічної історико-культурної, соціально-економічної реконструкції традиційних для України ремесел та промислів, зокрема млинарства. Особливо актуальною є реконструкція регіональних ознак млинарства. Звернення до історико-культурного ареалу Сіверщини в контексті млинарської практики дає багато локального матеріалу для метакультурного та метаекономічного аналізу етнокультури України. Історико-фактологічна актуальність обраної теми визначається також недостатністю висвітлення млинарської тематики у вітчизняній історіографії. Відсутні праці, у яких міститься комплексний аналіз проблем виникнення, становлення, функціонування млинарських закладів. Зміни в системі господарювання сприяли практично повному зникненню традиційного млинарства в Україні. Тому надзвичайно важливо зібрати і зберегти для історії інформацію про цей важливий народний промисел.

Найбільш ефективною формою збереження архітектурних пам'яток культури вважаються музеї народної архітектури та побуту, до яких перевозяться об'єкти, які з різних причин важко зберегти на місцях їх первинного розташування. Перший в Україні Музей народної архітектури та

побуту було створено у 1964 р. в м. Переяслав-Хмельницькому Київської області. Колекція млинів цього музею є однією з найчисельніших в Україні і нараховує 17 одиниць (15 – вітряні, 2 – водяні млини). Її вивченням займався автор статті [1; 2; 3; 4; 5]. В колекції представлені млини різних областей України. В своїй єдності вони являють велике розмаїття конструктивних типів, стилів, прийомів народного будівництва, розмірів, форм, художніх деталей.

Історична доля музейних млинів подібна. Збудовані вони протягом XIX ст. заможними селянами чи сільськими громадами для власних потреб. У 30-х рр. XX ст. були усупільнені. У 60-80-х роках виявлені, перевезені і відновлені реставраторами та науковцями переяславського скансена. Суворо дотримуючись принципів відбору, переміщення і відновлення млинів, музейні працівники зберегли у незмінному вигляді їх своєрідний вигляд та документальну точність, майстерно вписали споруди у ландшафт змодельованого села Середньої Наддніпрянщини XIX ст.

Помітне місце в музейній колекції посідають млини Сіверщини – три вітряки (с. Довжик, Липово-Долинський р-н, Сумська обл., с. Ярославець, Кролевецький р-н, Сумська обл., с. Ліски, Менський р-н, Чернігівська обл.) і один водяний млин з с. Гамаліївка Шосткинського р-ну Сумської обл.

Першим із Сіверського краю до музейної колекції потрапив вітряк з с. Ярославець Кролевецького р-ну Сумської обл. (акт обстеження від 10.07.1968 р.). З'явився він завдяки небайдужій до проблем збере-



Вітряк с. Ярославець Кролевецького району Сумської обл.